

Recenzja rozprawy doktorskiej pana mgr. Rafała Kaczmarczyka pt. „Położenie prawne muzułmanów w Polsce międzywojennej”, Warszawa 2023, ss. 464, napisanej pod kierunkiem prof. ucz. dr. hab. Wojciecha Brzozowskiego

1. Podstawa sporządzenia recenzji

Rada Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego uchwałą z dnia 15 kwietnia 2023 r. powołała mnie na recenzenta rozprawy doktorskiej **pana mgr. Rafała Kaczmarczyka pt. „Położenie prawne muzułmanów w Polsce międzywojennej”**.

Dziękując Radzie Wydziału Prawa i Administracji za powierzenie funkcji recenzenta, wykonując powyższą uchwałę, przedkładam recenzję rozprawy doktorskiej.

2. Temat badawczy i tytuł rozprawy

Prowadzenie historycznoprawnych badań naukowych, zwłaszcza przez młodych prawników rozpoczynających przygodę z nauką, cieszy się coraz mniejszym zainteresowaniem. Obecnie szczególnie popularne, obok klasycznych gałęzi prawa (t.j. prawo administracyjne, cywilne, karne), są badania poświęcone dynamicznie rozwijającym się obszarom z pogranicza prawa i innych dziedzin i dyscyplin naukowych, takich jak np. cyberbezpieczeństwo i cyberprzestępczość, nowe technologie, ochrona środowiska czy szeroko rozumiana gospodarka. Z tym większym uznaniem należy ocenić podjęcie przez pana mgr. Rafała Kaczmarczyka badań na temat położenia prawnego muzułmanów w Polsce międzywojennej, a zatem z zakresu historii prawa i prawa wyznaniowego.

Jak wynika z tytułu rozprawy, zakres podmiotowy, przedmiotowy i temporalny zostały określone w sposób klarowny, nie budzący zastrzeżeń. Co więcej, tytuł jest prosty i krótki, adekwatny nie tylko do rozprawy doktorskiej, ale także monografii o komercyjnym charakterze.

Jedyną wątpliwość dotyczącą tytułu rozprawy można wyrazić pod adresem sformułowania „położenie prawne”. W ocenie recenzenta jest ono archaizmem, gdyż obecnie zdecydowanie częściej posługujemy się pojęciem „status prawny”, które w pełni odpowiadałoby treści pracy. Niemniej jednak, mając na względzie, że tytuł rozprawy został zaakceptowany przez Promotora, a następnie zatwierdzony przez Kompetentne Organy, nie będę podejmował polemiki w tym zakresie.

Gratuluje serdecznie panu mgr. Rafałowi Kaczmarczykowi i promotorowi rozprawy panu prof. ucz. dr. hab. Wojciechowi Brzozowskiemu podjęcia badań na tak interesujący, chociaż w pewnym sensie „niszowy”, temat!

3. Systematyka pracy

Na rozprawę doktorską pana mgr. Rafała Kaczmarczyka składają się: spis treści, wykaz skrótów, wstęp, pięć rozdziałów, zakończenie, wykaz źródeł i streszczenie w języku angielskim. Tak ukształtowana struktura pracy jest zgodna z przyjętymi standardami odnośnie tego typu opracowań naukowych, z drobnymi uwagami, o czym poniżej. Praca nie została opatrzona słowami kluczami w języku polskim ani angielskim.

„Spis treści” sporządzony jest prawidłowo i estetycznie, zawiera wszystkie elementy wynikające z systematyki rozprawy doktorskiej.

„Wykaz skrótów” jest niezwykle bogaty jak na rozprawę doktorską i kompletny. Bardzo dobrze, że Doktorant wyróżnił skrótowce i skróty, co niewielu autorów czyni. Przypomnieć należy, że skrótowce są skrótami kilkuwyrazowych wyrażen, stanowią jednak różną od skrótów kategorię, rządzącą się odrębnymi regułami językowymi. Ze względu na przyjęte poprawne rozróżnienie można było zatytułować tę część pracy „Wykaz skrótowców i skrótów”.

We „Wstępie” do rozprawy pan mgr Rafał Kaczmarczyk zawarł wszystkie niezbędne elementy, wyróżniając: „Potrzeba podjęcia tematu”, „Przedmiot pracy”, „Dotychczasowy stan badań”, „Cele, pytania i hipotezy badawcze”, „Metody badawcze”, „Baza źródłowa”, „Struktura wyводу” oraz „Transkrypcja, pisownia i nazewnictwo”. Tak ukształtowana struktura tej części dysertacji jest logiczna i spójna. W związku z tym, że mamy do czynienia z niezwykle obszernym dziełem naukowym, rozmiar tej części pracy należy uznać za proporcjonalny do całości dzieła i ocenić pozytywnie. Pewien niedosyt, budzi jedynie pierwszy punkt wstępu, w którym Autor wskazał na potrzebę podjęcia badań. Wprawdzie dalsze rozważania, dotyczące zwłaszcza dotychczasowego stanu badań oraz bazy źródłowej

można potraktować jako uzupełnienie tej części wstępu, to chyba przesadna skromność Autora nie pozwoliła Mu na stwierdzenie, że temat jest naukowo ważny, godny szczegółowych analiz w szerszym kontekście historycznoprawnym oraz mający trudne do przecenienia znaczenie ze względu na współczesne migracje, o czy w dalszej części recenzji. Więcej uwagi można było także poświęcić problematyce celów, pytań i hipotez badawczych. Przy tak obszernym, wielowątkowym i wieloaspektowym dziele aż prosiło się, żeby sformułować zdecydowanie więcej celów szczegółowych, a wśród hipotez (tez) rozprawy również można było wyróżnić hipotezy główne i szczegółowe.

Zasadnicze rozważania naukowe zostały zawarte w pięciu rozdziałach.

Dwa pierwsze rozdziały są zdecydowanie najkrótsze. Dotyczą one problematyki „Obecność muzułmanów na ziemiach polskich do 1939 r.”, w tym położenia ludności muzułmańskiej w dawnej Rzeczypospolitej i pod zaborami, demografii ludności muzułmańskiej oraz działalności kulturalnej, naukowej, politycznej i społecznej muzułmanów (rozdział I) oraz „Podstawy prawne położenia wyznania muzułmańskiego po odrodzeniu państwowości polskiej”, w tym dziedzictwa prawnego zaborów i ram ustrojowych II Rzeczypospolitej w kontekście wolności sumienia i wyznania muzułmanów (rozdział II). Gdyby przyjąć za niezbędny standard rozpraw naukowych podział materii na mniej więcej równe części, problematykę ujętą w przywołanych rozdziałach można by pomieścić w jednym rozdziale, bez utraty spójności metodologicznej i merytorycznej całości wywodu.

Rozdział trzeci recenzowanej rozprawy został zatytułowany „Organizacja i położenie wyznania muzułmańskiego do wydania ustawy o stosunku Państwa do MZR w RP (1918-1939)”. Autor wyróżnił w nim wczesny stosunek Państwa do wyznania muzułmańskiego, czyli lata 1918-1927 oraz „Od autokefalii (1926-1936)”.

W czwartym rozdziale rozprawy zatytułowanym „Wkład II RP w ustawowe uregulowanie położenia prawnego muzułmanów” podjęta została problematyka prac nad ustawowym uregulowaniem położenia prawnego islamu w Polsce oraz położenia prawnego muzułmanów pod rządami ustawy o stosunku Państwa do MZR w RP w latach 1936-1939.

Ostatni rozdział recenzowanej dysertacji został zatytułowany „Realizacja uprawnień szczegółowych wynikających z wolności sumienia i wyznania”. W przeciwieństwie do wcześniejszych rozdziałów (obejmujących dwa, a w przypadku rozdziału trzeciego trzy punkty), składa się na niego aż osiem punktów, poświęconych kolejno: małżeństwu i aktom stanu cywilnego, islamowi w Wojsku Polskim, przestrzeganiu zakazów dotyczących pożywienia, nauczaniu islamu w szkołach, wakufom, posługom religijnym dla osób

pozbawionych wolności i hospitalizowanym, cmentarzom i grzebaniu zmarłych oraz wytwarzaniu i obrotowi dewocjonaliami i przedmiotami kultu religijnego.

Przyjęty przez Autora podział badanej materii na rozdziały uwzględnia zatem dwa kryteria, kryterium chronologiczne i kryterium problemowe. Należy zgodzić się (str. 28 dzieła), że jest to podział optymalny dla realizacji celów badawczych. Jedyne zastrzeżenia można sformułować pod adresem nieproporcjonalnego stopnia uszczegółowienia poszczególnych rozdziałów poprzez wyróżnienie punktów i podpunktów oraz tytułów niektórych punktów i podpunktów, również w kontekście tytułów rozdziałów. Tytułem przykładu, co najmniej „dziwnie” i nieadekwatnie do tytułów rozdziałów brzmią tytuły punktu nr 2 w Rozdziale III („Od autokefalii”) i punktu nr 2 w Rozdziale nr IV („Pod rządami ustawy...”).

„Zakończenie” jest obszernym, ale proporcjonalnym w stosunku do „Wstępu” i zasadniczej części, podsumowaniem wyводу. Autor, odwołując się do postawionych pytań badawczych, celów napisania rozprawy oraz hipotez, dokonał rekapitulacji tego, co w pracy najważniejsze. Ze względu na ramy opracowania i tej jego części szkoda, że (na wzór „Wstępu”) nie zostały w „Zakończeniu” wyróżnione punkty, co ułatwiłoby weryfikację głównych założeń napisania pracy w zestawieniu z osiągniętymi wynikami. W tym kontekście należy wyrazić stanowisko, że z korzyścią dla tak obszernego dzieła, a przede wszystkim dla śledzenia wyводу Autora, byłoby, gdyby poszczególne rozdziały zostały poprzedzone krótkim wprowadzeniem a kończyły się krótkim podsumowaniem. Takie rozwiązanie, stosowane coraz częściej w tego typu obszernych pracach naukowych sprzyja przejrzystości i realizacji krok po kroku celów badawczych i weryfikacji tez.

4. Źródła i literatura

„Położenie prawne muzułmanów w Polsce międzywojennej” – tytuł dysertacji, a zarazem wyznaczony obszar badawczy, determinują dobór źródeł prawa, innych źródeł, orzecznictwa, literatury przedmiotu i netografii.

Podjęta przez pana mgr. Rafała Kaczmarczyka problematyka wymagała oparcia badań przede wszystkim na polskojęzycznych źródłach i literaturze, zwłaszcza z zakresu historii prawa, prawa konstytucyjnego, prawa wyznaniowego oraz prawa wewnętrznego muzułmanów. Jak wynika z przypisów i bibliografii, w rozprawie wykorzystano także niemiecko-, rosyjsko- i angielskojęzyczne publikacje.

Kwerenda, jaką przeprowadził Doktorant w celu napisania rozprawy doktorskiej jest wręcz imponująca. Trudno byłoby znaleźć istotne dla problematyki źródła czy literaturę przedmiotu, które nie zostały w pracy wykorzystane.

Wątpliwość recenzenta budzi jedynie nomenklatura i kolejność przyjęta w systematyce dzieła dla określenia części pracy służącej zebraniu wykorzystanych „materiałów”, a tradycyjnie nazywanej bibliografią. Pan Magister wyróżnił bowiem „Wykaz źródeł” w ramach którego znajdują się: „Literatura”, „Materiały archiwalne”, „Akty normatywne i inne akty prawne”, „Orzecznictwo”, „Inne materiały” oraz „Netografia”. Uważam, że zdecydowanie właściwsze byłoby nazwanie tej części pracy „Bibliografia” i zastosowanie bardziej klasycznego, stosunkowo powszechnie stosowanego i logicznego podziału rozpoczynającego się od źródeł prawa (lub inaczej „aktów normatywnych i innych aktów prawnych”), następnie wskazanie innych źródeł w tym materiałów archiwalnych i innych materiałów, orzecznictwa, literatury przedmiotu i wreszcie netografii. Odnośnie kolejności w ramach poszczególnych części „Wykazu źródeł” należy odnotować brak konsekwencji: wykaz literatury został uporządkowany alfabetycznie, zaś wykaz obejmujący źródła prawa chronologicznie. Uważam, że – m.in. ze względu na liczbę i zróżnicowanie źródeł prawa – zdecydowanie lepiej byłoby, gdyby Autor również w tej części bibliografii wyróżnił podkategorie (konstytucje, ustawy, umowy międzynarodowe itp.) a w ich ramach uporządkował poszczególne źródła alfabetycznie.

5. Ocena formalna

Kilka zdań recenzji warto poświęcić ocenie strony formalnej recenzowanej monografii. Napisanie i obrona rozprawy doktorskiej są zwieńczeniem pierwszego etapu rozwoju naukowego i mam nadzieję, że w przypadku pana mgr. Rafała Kaczmarczyka wstępem do dalszej pracy badawczej i naukowej. W związku z tym pragnę zwrócić uwagę na kilka kwestii związanych z warsztatem naukowym, na kanwie przedłożonego mi do recenzji dzieła.

Pan Magister posługuje się językiem prawniczym na bardzo wysokim poziomie. Sens i logika wywodu są wzorcowe (z drobnymi wyjątkami), dzięki czemu pracę czyta się „płynnie”, a kolejne akapity wynikają z poprzednich. Oznacza to, że praca nie została napisana coraz częściej stosowaną metodą „kopiuj – wklej”.

Rozprawa doktorska została także dopracowana pod względem redakcyjnym i technicznym, co – zwłaszcza przy tak obszernym dziele – jest dużym wyzwaniem.

Tytuły rozdziałów, punktów i podpunktów zostały estetycznie wyróżnione w tekście. Także pozostałe elementy świadczące o redakcyjnym i technicznym dopracowaniu dzieła nie budzą zastrzeżeń.

Odnosnie przypisów należy odnotować, że zostały sporządzone starannie i zgodnie z obowiązującymi zasadami. W pracy można znaleźć nieliczne miejsca, w których – w ocenie recenzenta – należało posłużyć się odsyłaczem, ale go nie ma.

Tylko część przypisów posłużyła Panu Doktorantowi do rozszerzenia i pogłębienia głównego wywodu. Szkoda, że niezwykle rzadko mgr. Kaczmarczyk podejmuje w nich polemikę z przywoływanymi Autorami lub wskazuje na inne możliwe interpretacje szeroko rozumianych źródeł. Takie podejście, wynikające zapewne ze skromności i ostrożności Młodego Badacza, jest zrozumiałe, ale mając na uwadze ogólną jakość dzieła, w tym przeprowadzoną kwerendę i analizy, byłoby w pełni uprawnione i oczekiwane.

6. Ocena merytoryczna

Przechodząc do kluczowej – z punktu widzenia wartości rozprawy doktorskiej – oceny merytorycznej pragnę wskazać na kilka istotnych w mojej ocenie kwestii.

Przedłożoną do recenzji przez Radę Wydziału Prawa i Administracji UW rozprawę doktorską należy zakwalifikować do dzieł z zakresu historii prawa polskiego i prawa wyznaniowego. Takie spozycjonowanie dzieła wymagało od Autora – przede wszystkim ze względu na metodologię i zakres merytoryczny – szczególnego warsztatu, umiejętności i znajomości prawa. Lektura dzieła pozwala na stwierdzenie, że pan mgr Rafał Kaczmarczyk podołał zadaniu w sposób nie budzący wątpliwości.

Określony w tytule rozprawy problem badawczy obejmujący okres międzywojenny wymagał rekonstrukcji i analizy stanu prawnego nie tylko w latach 1918-1939.

Zgodnie z przyjętą metodologią badań, nakazującą ukazanie danego problemu czy też instytucji prawa w szerszym kontekście czasowym, uwzględniającym przyczyny, kontekst i tło, międzywojenny status muzułmanów został zaprezentowany bardzo szeroko, poprzez ukazanie położenia ludności muzułmańskiej jeszcze w czasach I Rzeczypospolitej i zaborów. Odrodzenie Rzeczypospolitej w 1918 r. oznaczało w aspekcie prawnym konieczność unifikacji trzech różnych systemów prawnych, pod rządami których znajdowało się podzielone między zaborców Państwo Polskie. Co więcej, kształtowanie Państwa Polskiego i jego systemu prawnego w latach międzywojennych było procesem, który dotyczył także zagadnień

wyznaniowych na wszystkich poziomach systemu źródeł prawa. Oznacza to, że zadanie, jakie stanęło przed Doktorantem nie było prostą analizą w oparciu o jeden akt prawny, ale wiązało się z koniecznością ukazania ewolucji, uwzględniającej zmieniające się podstawy prawne, w tym rangi konstytucyjnej i ustawowej. Trudność w realizacji tego zadania ilustruje m.in. konieczność posłużenia się metodą złożoną dla osiągnięcia zaplanowanych rezultatów naukowych.

Recenzowana rozprawa jest również dziełem z zakresu prawa wyznaniowego, a właściwie jego historii. Wbrew pozorom, prowadzenie badań z zakresu prawa wyznaniowego nie jest prostą analizą zagadnień z zakresu wolności sumienia i religii (wyznania) w aspekcie indywidualnym i instytucjonalnym. Specyfika prawa wyznaniowego, w zgodnej opinii naukowców zajmujących się tą dziedziną prawa, wyraża się w czerpaniu ze źródeł i dorobku różnych gałęzi prawa.

Oznacza to, że prowadzenie badań z zakresu prawa wyznaniowego, a z takimi w przypadku recenzowanego dzieła mamy do czynienia, wymaga od badacza znajomości prawa administracyjnego, cywilnego, karnego, rodzinnego itp. Szczególną wiedzę teoretyczną i umiejętności prowadzenia badań naukowych w tym zakresie Autor rozprawy ujawnił w ostatnim jej rozdziale poświęconym realizacji uprawnień szczegółowych wynikających z wolności sumienia i wyznania.

Znaczenie badań historycznoprawnych obejmujących okres zdecydowanie poprzedzający cezurę wyznaczoną pojęciem „międzywojnie” dla analizy położenia muzułmanów w tytułowym okresie znajduje pełne uzasadnienie. Można było bowiem po lekturze spisu treści a przed lekturą dzieła mieć wątpliwości, czy przy tak wielu wątkach i problemach, jakie wymagały analiz w zasadniczym okresie „sięganie” do czasów I Rzeczypospolitej i zaborów ma sens. Czy nie wystarczyłoby krótko opisać sytuację prawną muzułmanów w „dniu otwarcia” międzywojnia, tzn. 11 listopada 1918 r.? Decyzja Doktoranta i Promotora w tym zakresie była słuszna. Tylko poprzez długą w zakresie temporalnym i szeroką w zakresie problemowym analizę można w pełni zdekodować sytuację, organizację i podstawy prawne działania wyznania muzułmańskiego w II Rzeczypospolitej. Stwierdzić zatem należy, że badania naukowe, których efekty zostały zawarte w dwóch pierwszych rozdziałach są w pełni uzasadnione, niezależnie od wcześniejszej uwagi wynikającej z troski o zachowanie proporcji w systematyce dzieła, że można im było poświęcić jeden rozdział.

Podzielim szereg konkluzji, do jakich doszedł w wyniku przeprowadzonych badań pan mgr Rafał Kaczmarczyk. Trudno bowiem nie zgodzić się chociażby z tezą, że położenie

prawne muzułmanów w Polsce międzywojennej było trudne (str. 431), na co wpłynęły różne czynniki wewnętrzne i zewnętrzne, w tym zagraniczne.

O doniosłym współczesnym znaczeniu dysertacji, świadczy fakt, że akty normatywne, które w okresie międzywojnia dotyczyły położenia prawnego muzułmanów tj. ustawa o Muzułmańskim Związku Religijnym w Rzeczypospolitej Polskiej i rozporządzenie Rady Ministrów zatwierdzające statut MZR nigdy nie zostały uchylone i wciąż mają moc obowiązującą, co zapewne nie przez wszystkich specjalistów jest podzielane.

Z zasadniczego wywodu Doktoranta oraz podsumowania rozprawy można wysnuć wnioski, że mimo upływu ponad 100 lat od rozpoczęcia kształtowania podstaw prawnych muzułmanów w II Rzeczypospolitej ich sytuacja w III Rzeczypospolitej w wielu aspektach jest podobna. Mam na myśli – poza wspomnianą skomplikowaną sytuacją prawną kluczową ze względu na tematykę rozprawy – specyficzną zdecentralizowaną strukturę, problemy w zakresie reprezentacji prawnej, mniejszościowy charakter czy obawy w zakresie „rozgrywania” środowiska muzułmańskiego (wyznawców) przez czynniki zewnętrzne, zwłaszcza w kontekście bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego (vide migracja).

Mając na względzie wysoką merytoryczną jakość rozprawy doktorskiej pana mgr. Rafała Kaczmarczyka, rekomenduję – po uwzględnieniu uwag recenzentów rozprawy doktorskiej i zapewne uwag przyszłych recenzentów wydawniczych – opublikowanie tego dzieła.

7. Konkluzja

Rozprawa doktorska pana mgr. Rafała Kaczmarczyka pt. „**Położenie prawne muzułmanów w Polsce międzywojennej**”, Warszawa 2023, ss. 464, napisana pod kierunkiem **prof. ucz. dr. hab. Wojciecha Brzozowskiego**, spełnia kryteria określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1789). Recenzowane dzieło stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną pana mgr. Rafała Kaczmarczyka w dyscyplinie naukowej nauki prawne oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Rozprawę doktorską oceniam pozytywnie, rekomendując jej wyróżnienie.

Wnoszę także o dopuszczenie pana mgr. Rafała Kaczmarczyka do kolejnych etapów przewodu doktorskiego, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa.

